

УДК 316.334.55

В.О. ЧИГРИН

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОСЕЛЕНСЬКИХ ОРІЄНТАЦІЙ СІЛЬСЬКОЇ МОЛОДІ ТА МІГРАНТІВ

У статті проаналізовано зміст та характер поселенських орієнтацій сільської молоді, причини її міграції до міста. Доведено, що висхідними мотивами міграцій сільської молоді до міст є, на наш погляд, по-перше, невідповідність планів та орієнтацій молоді можливостям їх здійснення в умовах села, а по-друге, гіпертрофоване уявлення селян про переваги міста як середовища для роботи та життя.

Ключові слова: село, місто, сільська молодь, орієнтації, міграції.

Якщо мова заходить щодо міграцій між містом і селом, особливо міграцій сільської молоді, то одні дослідники підкреслюють позитивні моменти міграцій, інші ж наполягають на необхідності стримування їх будь-якими шляхами, аж до найжорсткіших заходів. У радянські роки було навіть написано масу статей на тему “закріплення молоді на селі”. Оскільки термін “закріплення” був співзвучним термінові “закріпачення”, сама постановка питання у такому трактуванні вже тоді видавалася дещо некоректною. Напевно, слід детальніше проаналізувати саме цей різновид міграцій, їх причини, особливості, і лише по тому формулювати проблеми поселенського самовизначення сільської молоді.

Проблема міграцій розглядалась переважно в контексті соціології села. Розуміння історичної місії села і соціокультурного змісту сільського соціуму, який своєю традиційністю різниться від інноваційного за характером соціуму міського, зумовило появу праць пореволюційної доби – першої чверті ХХ ст., коли сільський соціум нагадував нинішнє село пострадянського періоду, зокрема, праць Я. Яковлева, А. Говорова, О. Большакова, М. Росницького, М. Феноменова, А. Гайстера, А. Хрящевої.

Водночас із занепадом вітчизняної соціології повоєнного часу на Заході наприкінці 1950–1960-ті рр. окреслився ренесанс сільської соціології. При цьому автори дуже широко використовували “східний досвід”, викладений у працях П. Сорокіна, Ф. Знанецького та, звісно ж, О. Чаянова і його сподвижників. Саме тому в площині нашої статті важливо враховувати погляди класиків аграрної соціології – Т. Шаніна, Р. Редфілда, П. Стирлінга, Р. Дюмона, Б. Галенські, К. Добровольські, Дж. Скотта та ін.

У 70-ті рр. ХХ ст. у СРСР склалися дві школи, представники яких розробляли методологію вивчення села. Йдеться про новосибірську (Т. Заславська, Р. Ривкіна) та московську школи (В. Староверов,

Ю. Арутюнян, П. Симуш). У працях представників цих шкіл, незважаючи на полеміку, проглядалися тенденції заміни заідеологізованих, спрощених уявлень про структуру сільського соціуму і, відповідно, селянства визнанням їхньої складності та “внутрішньої плинності”, спробами опису життєдіяльності сільського соціуму з подальшою побудовою його моделей.

Провал політики зживання “неперспективних” сіл спонукав у 80–90-ті рр. ХХ ст. учених до пошуку “ребер жорсткості” сільського соціуму, тобто рис, які, незважаючи на соціально-економічні колізії, допомагають зберігати його якісну визначеність. З огляду на це аналізувались праці українських дослідників проблем села – В. Тарасенка, І. Прибиткової, І. Прокопи, А. Шатохіна, І. Лукінова, О. Созінова, П. Саблука, Б. Головка та ін., які головну увагу звертали на ситуацію в аграрному секторі економіки й стан сільського соціуму після чергового повороту в поступі суспільства. У тому ж ключі тривали наукові пошуки в Росії, серед яких виділяються праці А. Петрикова, А. Возьмітеля, А. Карпова, В. Паціорковського, П. Великого та ін.

Але сьогодні проблему міграцій слід розглядати дещо під новим кутом зору, оскільки звичні вже міграції з села до міста доповнюються трудовою міграцією за кордони України. У засобах масової інформації називають цифру чотири мільйони осіб трудових мігрантів. Тому вважаємо за доцільне трохи по-іншому поглянути на проблему міграцій.

Мета статті – проаналізувати зміст і характер поселенських орієнтацій сільської молоді, причини її міграції до міста.

Найкоротше сформулювали поняття міграцій Г. Чередниченко та В. Шубкін, які відзначили, що “міграція являє собою своєрідний спосіб подолання суперечностей між ціннісними орієнтаціями, які утворюються під впливом найрізноманітніших джерел інформації, та реальними умовами життя” [1, с. 121].

Нагадаємо, що міграції поділяються на стаціонарну, коли відбувається повна зміна місця проживання та роботи, й маятникову, коли, не змінюючи місця проживання, люди виїжджають на роботу до поселень іншого типу (в основному з села до селищ міського типу та міст) або ж до однотипних поселень, які мають у розпорядженні робочі місця.

З яких же факторів складається міграція? Численні науковці сходяться на думці, що таких факторів – три: матеріальний (різний рівень розвитку виробництва у різних типах поселень); організаційний (який включає насамперед систему освітніх інститутів); духовний (сукупність міграційних планів молоді).

Вважаємо за доцільне доповнити це положення іще двома факторами: регіональним (який містить у собі сукупність суто регіональних особливостей формування міграцій), а також віковим (який відображає вікові особливості міграційної мобільності індивідів).

Якщо в сукупності ці фактори дають позитивний ефект, формуючи умови спільного розвитку суспільства й особи та одночасно не створюючи регіональних проблем і соціально-економічного напруження, то, безумовно, міграції можна вважати корисними. Якщо ж такого ефекту не досягається, міграція може бути досить шкідливою. У такому вигляді міграція "...ускладнює відтворення деяких елементів поселенської структури, у першу чергу, соціально менш розвинутих типів поселень. При цьому вона у більшості випадків доводить людину на деякий час до маргінального стану, примушує її адаптуватися у новому соціальному середовищі. Процес адаптації охоплює трудову й соціальну сфери життєдіяльності, і чим істотніше відмінності у попередньому і новому способах життя мігрантів, тим складніше буде відбуватися цей процес".

Як правило, ми стикаємося саме з цими негативними наслідками міграції молоді з села до міста, оскільки Україна належить до таких регіонів, де перерозподіл працездатного населення з села до міста має інтенсивний характер.

Нарешті не слід забувати, що міграція молоді з села до міста так чи інакше веде до депопуляції, яка з 1990 р. охопила понад 17 тис, чи 61% сільських поселень 18 областей України.

Таким чином, Україна належить до міграційно активних держав і до того ж не є праценадлишковою у сільській місцевості, як, скажімо, Узбекистан чи інші держави Середньоазіатського регіону. Акцентуючи увагу на регіональних факторах впливу на характер та обсяг міграції, ми ще раз підкреслюємо важливість урахування груп факторів, які впливають на соціальні підструктури суспільства, бо їх ігнорування призводить, як правило, до неправильних висновків і узагальнень.

Ілюстрацією тут повною мірою може бути приклад аналізу причин міграцій сільської молоді.

Якщо проаналізувати оцінки цих причин, які наведені у цілому ряді праць, опублікованих у різні часи, чітко видно, що насамперед аналізуються причини соціально-економічного характеру. Так, як правило, відзначаються сезонність праці та ненормований робочий день, низький рівень механізації робіт у сільському господарстві, незадовільні умови праці, недостатній рівень заробітної плати, нерозвинутість культурно-побутового обслуговування, охорони здоров'я й освіти на селі та ін.

Слід, однак, зауважити, що всі ці недоліки повною мірою притаманні й регіонам з низьким рівнем міграції сільської молоді.

Однією з причин некерованих міграцій молоді села до міста є, як уже підкреслювалося, сама система соціалізації молоді.

По-перше, мова йде про недостатню допрофесійну підготовку та профорієнтаційну роботу у сільських загальноосвітніх школах.

По-друге, далеко не завжди спрацьовує направлення на навчання у профтехучилища молоді з малонаселених сільських районів.

По-третє, певні втрати сільській місцевості завдає і система вищої та середньої спеціальної освіти. Орієнтуючи учнів та студентів на виконання професійних функцій, вона, внаслідок розміщення навчальних закладів, виступає як своєрідний інструмент адаптації частини сільської молоді до міського життя, фільтруючи випускників вузів і технікумів. Крім того, останні роки внаслідок відсутності держзамовлення на випускників деяких вузів спостерігаються перебої у працевлаштуванні цієї групи сільської учнівської молоді, скорочуються можливості господарств у наданні роботи молодим спеціалістам. Все це ускладнює ситуацію, стимулюючи міграційні процеси саме серед найбільш освіченої та кваліфікованої частини сільської молоді.

Ці висновки підтверджуються даними наших досліджень, які містили в собі паралельне опитування молоді, яка залишилася після школи жити й працювати у рідних селах, та мігрантів, які з них виїхали.

Як свідчать дані опитувань, уже у випускних класах відбувся поділ планів та орієнтацій цих двох загонів сільської молоді (див. табл.).

Таблиця

Порівняльна характеристика орієнтацій молоді, що залишилась у селі, та мігрантів у випускних класах сільських шкіл, %

Основні характеристики орієнтацій випускників	Селянство	Мігранти
Працювати у сільському господарстві	21,6	3,7
Працювати у міській промисловості	17,6	29,6
Працювати у сфері обслуговування (місто)	–	3,7
Вчитися у СПТУ	19,6	11,1
Вчитися у технікумі, коледжі	5,9	33,3
Вчитися у виші	13,7	11,1
Спочатку попрацювати, а потім вчитися	11,8	7,4
Не замислювались над майбутнім	9,8	–

Аналіз наведених у таблиці даних підтверджує висновок про те, що рівень професійного орієнтування випускників сільських загальноосвітніх шкіл на роботу в сільському господарстві є гранично низьким. Якщо тільки п'ята частина молоді, яка залишилась жити й працювати у селі, планувала у випускному класі працювати у сільському господарстві, та ще 11,8% бажали “попрацювати задля стажу”, то зрозуміло, що резерви сільської школи щодо формування поселенських орієнтацій своїх випускників далеко не вичерпані.

Звернемо увагу також на те, що 17,6% опитуваних з-поміж тих, хто залишився жити й працювати у селі, планували працювати у міській промисловості, тобто були потенційними мігрантами.

Не збігаються за своєю структурою й освітні плани селян та мігрантів. Якщо на виші орієнтувались майже однакові частини цих груп молоді, то серед селян та мігрантів, які обирали інші форми продовження освіти, спостерігаються суттєві розбіжності. Так, якщо ті, хто згодом за-

лишився жити й працювати у селі, обирали у випускних класах школи в основному професійно-технічні училища, то майбутні мігранти орієнтувалися на продовження освіти через технікуми та коледжі, що, до речі, корелює із соціальним складом сімей мігрантів, так само, як і з успішністю у випускних класах загальноосвітніх шкіл.

Самі молоді селяни досить критично ставляться до рівня освіти, який дає їм сільська школа. Про це свідчать, зокрема, порівняльні оцінки рівнів підготовки, які, на їх думку, характерні для сільської та міської шкіл. Методика одержання даних полягає в такому: сільським мешканцям та мігрантам було запропоновано оцінити за п'ятибальною системою однозначні параметри різних сфер життя села та міста. Порівнюючи одержані таким способом оцінки, можна зіставити уявлення про кожну з цих сфер як селян, так і мігрантів.

Щодо оцінок сільської та міської школи середній бал розподілився таким чином: селяни виставили міській школі оцінку 4,5 бала, тоді як, як сільській – лише 2,3 бала. Мігранти ж, яким доводиться конкурувати з уродженцями міст у реальних умовах праці, дали міській школі 4,8 бала, а сільській, відповідно, 4 бали. Неадекватність оцінок, які дають ці дві групи молоді, свідчить про те, що у значної частини сільської молоді формується негативне ставлення до рівня підготовки, який дає їм сільська школа, що не завжди відповідає реальності. Напевно, правильніше було б вести мову про недоліки системи професіоналізації молоді, у тому числі й сільської, яка повинна охоплювати всі ступені освіти.

Отже, нижчий, ніж у місті, рівень розвитку виробництва, обмеженіші можливості застосування своїх здібностей у виробничій та невиробничій сферах села, недоліки у розвитку сільського соціокультурного побуту, а також не завжди позитивний вплив сім'ї та системи освіти на значну частину сільської молоді призводять до того, що вона поповнює лави мігрантів.

Аналіз наведених у таблиці даних підтверджує висновок про те, що рівень професійного орієнтування випускників сільських загальноосвітніх шкіл на роботу в сільському господарстві є гранично низьким. Якщо тільки п'ята частина молоді, яка залишилась жити й працювати у селі, планувала у випускному класі працювати у сільському господарстві, та ще 11,8% бажали “попрацювати задля стажу”, то зрозуміло, що резерви сільської школи щодо формування поселенських орієнтацій своїх випускників далеко не вичерпані.

Висновки. Вихідними мотивами міграцій сільської молоді до міст є, на наш погляд, по-перше, невідповідність планів та орієнтацій молоді можливостям їх здійснення в умовах села, а по-друге, гіпертрофоване уявлення селян про переваги міста як середовища для роботи та життя.

По-перше, незалежно від поселенської належності респондентів, життєві плани 30–40 % сільської молоді знаходять свою більш-менш повну реалізацію.

По-друге, хоч місто й дає більше можливостей для реалізації життєвих планів молоді, але для мігрантів здебільшого характерне лише часткове їх здійснення внаслідок неповного входження до структури міського способу життя.

По-третє, за умов тотожності відсотка респондентів, життєві плани яких не здійснились, практично третина молодих селян вимушена коригувати свої життєві плани під тиском зовнішніх обставин.

Отже, реалізуються життєві плани лише частини сільської молоді, і, на жаль, менша частина належить до молоді, яка залишилась жити й працювати в селі.

Необхідність коригування життєвих планів у віці 18–24 років, безумовно, не може не позначатися як на самій молоді, так і на виробничій та невиробничій сферах села. Зрозуміло, що процес формування життєвих планів молоді села має відчувати вплив реальних умов, які характерні для сучасного села. Тому наведені нами дані цілком підтверджують наш висновок про значні розбіжності між планами сільської молоді і реальністю.

Підсумовуючи результати досліджень, проведених у другій половині 1990-х – на початку 2000-х рр. серед сільської молоді, слід відзначити, що процес відпливу молоді з села до міста триває.

До факторів, які сприяють цьому процесу, слід віднести:

а) несприятливу демографічну ситуацію в країні, яка склалася під впливом соціально-економічних процесів, що призвели до розбалансування усієї системи “село-місто”;

б) незадовільні умови праці в землеробстві та тваринництві, низький рівень заробітної плати більшості категорій працівників села, особливо молоді;

в) недостатній рівень розвитку соціальної інфраструктури села, у першу чергу, об’єктів освіти, охорони здоров’я, культури, торгівлі й побутового обслуговування;

г) незадовільна профорієнтаційна робота в сільських загальноосвітніх школах, відсутність належних зв’язків керівництва шкіл і адміністрації господарств з питань планомірного формування необхідного резерву трудових ресурсів;

д) незбалансованість системи підготовки кадрів масових професій для села через профтехучилища за регіонами та спеціальностями, недоліки у плануванні набору в ПТУ аграрного профілю;

е) відсутність умов для підвищення професійно-кваліфікаційного рівня працівників масових сільськогосподарських професій (за деякими нашими даними, приблизно 55% молодих сільських виробничників вважають за необхідне підвищувати кваліфікацію за фахом, але лише 15,7% зазначають, що в господарствах, де вони працюють, є для цього умови);

є) невідповідність потреби в спеціалістах з вищою та середньою спеціальною освітою з окремих спеціальностей обсягу їх випуску навчаль-

ними закладами, збої у працевлаштуванні молодих спеціалістів відповідно до рівня їх кваліфікації;

ж) стихійність у формуванні поселенських орієнтацій частини сільської молоді, що призводить до гіпертрофованих уявлень про переваги міста.

Все це в сукупності дає змогу прогнозувати подальший розвиток цього процесу, тим більше, що на це накладають свій відбиток соціально-економічні процеси, які відбуваються у сучасному суспільстві.

Список використаної літератури

1. Чередниченко Г.А. Молодежь вступает в жизнь : Социологическое исследование проблем выбора профессии и трудоустройства / Г.А. Чередниченко, В.Н. Шубкин. – М. : Мысль, 1985. – 239 с.

2. Начало пути: поколение со средним образованием / [отв. ред. М.Х. Титма]. – М. : Наука, 1989. – 238 с.

Стаття надійшла до редакції 20.02.2013

Чигрин В.А. Сравнительный анализ поселенческих ориентаций сельской молодежи и мигрантов

В статье проанализировано содержание и характер поселенческих ориентаций сельской молодежи, причины ее миграций в города. Доказано, что исходными мотивами миграций сельской молодежи в города являются, во-первых, несоответствие планов и ориентаций молодежи возможностям их осуществления в условиях села, а во-вторых, гипертрофированное представление крестьян о преимуществах города как среды для работы и жизни.

Ключевые слова: село, город, сельская молодежь, ориентации, миграции.

Chygryn V.A. Comparative analysis of settler orientations of rural young people and migrants

In the article maintenance and character of settler orientations of rural young people, reasons of her migrations, are analysed to the city. It is well-proven that initial reasons of migrations of rural young people to the city it is been, in our view, firstly, disparity plans and orientations of rural young people possibilities them realization in the conditions of village, and secondly, hypertrophied idea of peasants about advantages of to the city, as environments for work and life.

Key words: village, city, rural young people, orientations, migrations.